

Чалавек і яго першакаштоўнасці ў паэзіі Максіма Танка

Паэзія Максіма Танка (і гэта досыць абгрунтавана даказала крытыка ў асобе, напрыклад, М. Арочкі, У. Калесніка, В. Рагойшы і інш.) добра вывяраецца, бадай, вядучай, надзвычай ярка і пераканаўча выяўленай на сучасным этапе яе развіцця «мастацкай канцэпцыяй» – услаўленнем народных першакаштоўнасцей, паглыблена-філасофскім роздумам над духоўна-маральнымі набыткамі і стратамі чалавека ў эпоху бурнага развіцця грамадска-сацыяльных адносін і ўзаемадачынненняў, вялікіх адкрыццяў у галіне навукі і тэхнікі. «Адна з найбольш эстэтычна важных і каштоўных тэндэнцый, усталяваных трывала Максімам Танкам у сучаснай беларускай паэзіі, – адзначыў М. Арочка ў адказах на пытанні нашай анкеты, – гэта паэтызацыя вялікага прыцягнення першародных зямных асноў чалавечага быцця, адкрыццё непаслабных сувязей з бацькоўскай зямлёй (што дужа істотна ў наш час «адцэнтрабежных» імкненняў і цягненняў)» [8]. І сапраўды, талент паэта ад народзін трывала базаваўся на жыццядайных пластах народнага жыцця, шматлікімі ніцямі быў звязаны з жыватворнымі каранямі народнай самасвядомасці, этыкі і маралі. «Відаць, ніводная з каралеўскіх дынастый, / – сцвярджаў мастак – Не можа пахваліцца такой вечнасцю, / Як мой працоўны род...» [4, с. 204].

М.Танк зноў і зноў падвяргаў гуманістычнай выверцы-аналізу зменлівыя з’явы і працэсы навакольнай рэчаіснасці, удумліва асэнсоўваў найноўшыя навукова-тэхнічныя здабыткі людскай супольнасці з пункту погляду іх адпаведнасці чалавечай «самасці», прыродзе і кожны раз пераконваўся ў недасканаласці грамадска-сацыяльнага жыцця, акцэнтаваў неабходнасць шанавання і намінацыі спаконвечнае, багацце духоўнага свету насельніка зямлі: справядлівасць і дабрыню, чуласць і спагаду, шчырасць і інш. Якраз у кантэксце гэтых істотна важных думак і ідэй прачытваюцца вершы «Дрэвы паміраюць...», «Нерастуче ў рэчцы рыба...», «Пытаюся: куды падзеўся лес?..», «Роздум аб касмічных палётах», «Усё больш і больш у небе...», «На зары нашага крылатага веку...» і г. д.

Так ці інакш, бадай, усёй сваёй паэзіяй апошніх дзесяцігоддзяў М. Танк акцэнтаваў тую дужа важную акалічнасць, што чалавек не толькі варты свету, у якім жыве, ён павінен быць варты і адвечнай сваёй стваральнай, творчай ролі, якая зрабіла з яго мастака і творцу, – свет трэба змяняць, але не цаною пагібелі чалавечага ў чалавеку, не цаною страты адухоўленага характава. Адсюль становіцца зразумелай тая дадатковая трывога, якая працінала сэрца паэта: вузела кола выпрабаваных на цяжкіх рэвалюцыйных і ваенных, жыццёвых шляхах-дарогах таварышаў, людзей высокай маральнай чысціні – шчырых, добрасумленных, духоўна актыўных («Спадзяваўся сустрэцца...», «Столькі, столькі год дружылі...» і інш.). Творы М. Танка наскрозь прасякнуты ўслаўленнем чалавека, яго стваральнай місіі, заўсёдным адчуваннем хісткасці той рысы, за якой чалавечыя каштоўнасці маглі раптам набыць «мінусавае» значэнне: духоўнасць стаць бездухоўнасцю, разумнае цярпенне – пасіўнасцю і абьякавасцю і г. д.

Чалавечая памяць. Вядомы даследчык Дз. Ліхачоў бачыў у ёй вялікую духоўна-маральную і мастацка-эстэтычную сілу. У артыкуле «Служэнне памяці» ён пісаў: «Памяць зусім не механічная. Гэта важнейшы творчы працэс (тут і далей у цытаце курсіў Дз. Ліхачова. – М.М.): іменна працэс і іменна творчы... *Памяць супрацьстаіць знішчальнай сіле часу... Памяць – гэта пераадоленне часу, пераадоленне смерці.* У гэтым велізарнае маральнае значэнне памяці... Сумленне – гэта ў асноўным памяць, да якой далучаецца маральная ацэнка здзейсненага. Але калі здзейсненае не захоўваецца ў памяці, то не можа быць і ацэнкі. Без памяці няма сумлення» 3, с. 171–172]. Усё гэта мае непасрэднае дачыненне да творчасці М.Танка, якога з поўнымі на тое падставамі можна назваць адным з самых «памятлівых» у сучаснай беларускай літаратуры. На думку паэта, неабходна адрадыць вартасную сутнасць зямных першаасноў быцця, спаконвечных маральных норм і звычаяў, невычэрпных духоўных скарбаў нацыянальнага фальклору, багаццяў мовы, павярнуць беларуса да адвеку характэрнага яму пераважна земляробчага ўкладу жыццядзейнасці. Якраз ва ўсім гэтым бяруць свае вытокі «і хлеб, і сумленне, і песня» («Перапіска з зямлёй», «Бібліятэка», «Я – не з тых...», «Вывучэнне мовы» і інш.). Жывілі нітхнялі яго талент любыя сэрцу нарачанскія прасторы, дзе заўсёды «сэрца званчэйшыя песні вядзе», – «верасавішчы, пагоркі, лясы», «маланкімі скрэмзаныя валуны», сад, які «трапяткімі вуснамі лісця з рога вясёлкі п’е весною свежасць», «закалыханая жытам», «зарослая ўспамінамі, зашыфраваная дзятламі, замаскіраваная лістападам» палявая дарога («Зноў я на тых сцежках...», «Ёсць у сусвеце планета Зямля...», «Глухая партызанская дарога...» і г.д.). Паэт казаў: «Я часта начую і днюю / ля сосн сваіх нарачанскіх, / Дзе ўсе беды мае, / Дзе ўсе радасці мае, / Дзе ўсе думы мае» [5, с. 9].

М. Танк сцвярджаў, што яму «не трэба шукаць / Слоў для песень... / Пра зямлю, што спрадвеку / Радзімай завецца, / Бо да самага краю / Зіхаценнямі іх, / Перазвонамі іх / Перапоўнена сэрца» («Мне не трэба заводзіць...») Паэт, якога «разбудзілі: / Нёман – бруістаю скрыпкай, / Вецер – гармонікам гулкім, / Месяц – няўрымслівым бубнам...», які ішоў «з імі па родных дарогах» («Помню, мяне разбудзілі...»), захапляўся характам нарачанскай алешыны, з якой «зраўняцца не можа ніхто ў жывучасці, сціпласці, шчырасці...» («Алешына»), невялічкай крынічкі, да якой «па схіле / Пабегла сцяжына мая, / А за ёй – валуны, / За імі – саснякі, бярэзнікі, / Ляшчэўнікі, алешнікі, / Лазнякі і папаратнікі...» («Крынічка»). Ён складаў оду пількаўскім жабам, у «крактанне, / Перакумкаванне, / Туркатанне і рогат» якіх, забыўшы на сняданак, сцішана ўслухоўваўся нават бусел («Спозненая ода»), маляваў дзівосную карціну зямлі, расквечанай дзьмухаўцовым пухам: «Зямля ўся ў белі дзьмухаўцоў, / Перацвітаючых суквеццяў. / У гэты час, хто б ні прайшоў, / Хто б ні прабег – след застаецца, / Хто б ні зрабіў найменшы рух / Ці не шапнуў каму «кахаю», / Як палахлівы кветак пух / Пад сонца самае ўзлятае» («Дзьмухаўцы»).

Любоў да жыцця, роднай зямлі і прыроды, гісторыі народа, шмат у чым азмрочаны драматызмам чарнобыльскай бяды «культ зямнога шчасця»

(А. Рагуля) выяўляліся не ў гучных дэкларатыўных прызнаннях паэта, а праз глыбокі філасофскі роздум, асэнсаванне сваёй шчымліва-балючай далучанасці да шматлікіх праблем рэчаіснасці, усведамленне арганічнай паяднанасці з усім жывым.

У сваіх творах М. Танк паэтызаваў родны дом, бацькоўскае котлішча з усім яго шматстайным гаспадарчым начыннем, асэнсоўваў свой паступовы адыход ад звыклага вясковага ўкладу жыцця, згадваў пачатак пісьменніцкага шляху, нялёгка, без апекі блізкіх, самастойныя рашэнні і высілкі і, канечне ж, любы і дарагі вобраз клапатлівай працаўніцы-маці – невычэрпнай крыніцы душэўнай цеплыні і спагады, дабрыні і чуласці: «Здарожыўся, ля студні / Выціраю твар / І неспадзявана адчуваю, / Быццам нехта / Чулай, шорсткай далоняй / Здымае з мяне стому. / Цяжар перажытых гадоў. / Але ж няма нікога. / Няўжо гэта – матчын ручнік? / І са здзіўленнем бачу, / Як на ім праяўляецца / Самы святы / І нерукатворны яе вобраз» («Здарожыўся, ля студні...»). Маці і бацька – гэтыя вобразы спадарожнічалі паэту цягам усяго яго нялёгкага жыццёвага шляху.

У апошнім прыжыццёвым зборніку М. Танка «Мой каўчэг», які выйшаў у 1994 годзе, знаходзім верш «Мне пагаварыць бы». Ён з'яўляецца ўзорам той паэзіі, якая нараджаецца не ў выніку нейкага абумоўленага характэрнай нагодаю нечаканага пачатковага імпульсу ці душэўнага ўсплёску аўтара, не на аснове яго пэўнага эмацыянальнага парыўчатага жэсту. Няма тут досыць модных у нашай тагачаснай і пазнейшай лірычнай творчасці гарачкаватых заклікаў да трывалай ідэйнай веры і адмабілізаваных дзеянняў, гняўлівага выкрыцця энанентаў і іх ідэалогіі і звязаных з імі падкрэслена зыrkіх фарбаў і метафар, кідзістых версіфікацыйных паэтызмаў, разлічаных на знешні эффект наватарскіх хадоў і прыёмаў. А што ж ёсць, у чым заключаецца сутнасць мастацкай светаканцэпцыі твора? Ёсць глыбокая заангажаванасць лірычнага героя ў асновы народнага быцця, усведамленне яго адвечных першакаштоўнасных дамінант. Ёсць засяроджаны роздум над экзістэнцыяльнымі праблемамі жыцця і часу, тымі зменамі, якія адбываліся ў грамадстве, ёсць асэнсаванне самой прыроды чалавека, сутнасці яго духоўна-грамадзянскай місіі на зямлі.

З часам, паступовым і няўхільным аддаленнем ад дзіцячых і юнацкіх гадоў, па меры ўсведамлення духоўна-экалагічных выдаткаў цывілізацыйнага прагрэсу ў М. Танка абвастралася імкненне вярнуцца ў мінулае, дзе ўсё было такім зразумелым і блізкім, трывалілася на штодзённай фізічнай працы і душэўна-чалавечым клопаце, цеплыні і спагадзе. У яго абвастралася імкненне пагаварыць «З бацькам, з маці...» – самымі дарагімі і роднымі людзьмі, якім ён быў абавязаны не толькі нараджэннем, а і ўсімі жыццёвымі дасягненнямі, творчымі здабыткамі і поспехамі. На жаль, даўно ўжо не гатуе свайго традыцыйнага бацвіння маці, не аглядае паляўнічых прылад, пчаліных вулляў бацька... «Што ж... Тады / Пагавару хоць з плугам, / Што ржавее / Польны валацуга. / Мусіць недзе / Яшчэ быць сякера / І вядро, што / Бразгала з асверам, / Сярод лому, / Жаляззя старога – / І падкова / З цуглямі Гнядога» [6, с. 232].

А дзесьці ж яшчэ павінна быць бацькава «З торбай паляўнічаю Жвіроўка», а таксама гуллівы матчын калаўрот. Да таго ж, трэба паглядзець, «Можа, ацалелі», дзяжа і печ, «З якіх хлеб Запрацаваны елі».

Балюча і соладка кранаюць сэрца лірычнага героя звычайныя сялянскія рэчы, прылады і прыстасаванні – маўклівыя і ў той жа час красамоўныя сведкі даўно мінулых дзён. З імі паэт адчуваў сваю цесную светапоглядную і духоўна-эмацыянальную сувязь, пачуццёвую сумяшчальнасць. Яны ўспрымаліся ім як своеасаблівыя генетычныя коды яго родавай сутнасці, спаконвечнага земляробчага занятку дзеда Хведара Маркавіча і бабкі Улліны, бацькі Івана Хведаравіча і маці Домны, дзядзькі Фадзея, шматлікіх аднавяскоўцаў, разглядаліся як вызначальныя ва ўсім навакольным светапарадку. У цесных стасунках і ўзаемадачыненнях з гаспадарчым рыштункам, у цяжкой сялянскай працы адбывалася самасвядомаснае вызначэнне паэта, выпельвалася яго пачуццё чалавечай і грамадзянска-патрыятычнай годнасці, закладваліся асновы першаверу ў дабро і людскасць, праўду і сумленне. Высокай настаўніцкай сіле ўздзеяння, духоўнаму магнетызму звычайнага вяскова-побытавага начыння, якое заключала ў сабе сэнсатворны змест паўнакроўнага існавання чалавека, вучыла любіць працу і адпачынак, сваю зямлю і ўсё звязанае з ёю, народны паэт заставаўся падуладны на працягу ўсяго жыцця, аж да свайго назаўсёднага адыходу. У многім паказальнымі тут з'яўляюцца радкі яго дзённікавага запісу ад 1 кастрычніка 1970 года, якія кранаюць да шчымоты ў сэрцы: «Быў на Нарачы. Як заўсёды, Міхася Ціханавіча Лынькова. – М.М.) застаў ля яго любімага вогнішча. Сёлета ўпершыню мы з ім так і не парыбачылі. Чуецца ён крыху лепш, хоць тэмпература чалусяці не спадае ніжэй 37 градусаў...». І далей: «Не зважаючы на бездарожжа, дабраўся і да сваёй Пількаўшчыны. Мама стрэла на ганку. Ёй, кажа, крыху, памагла вада ад урокаў. Час ад часу не забывае яе наведаль і галоўурач А. Бажанава. Абышоў я асірацелы свой хутарок. Заглянуў у пуню. Аж галава закружылася ад паху свежага сена, ад успамін. Усё напамінае бацьку: і плуг пад страхой гумна, і каса – над свірнам, і маткі лапы на лапці, і сякера – на дрывотні, і старыя вуллі – у садзе. І нейкі боль сціснуў сэрца. Бо ўжо і мама апошняя свечкай дагарае на гэтай святой для мяне сялібе...» [7, с. 183].

Верш «Мне пагаварыць бы» заканчваецца больш чым красамоўным, надзвычай ёмістым і характарыстычным падагульненнем аўтара: «А калі няма іх, – / Родных, вешчых, – / Мне больш гаварыць тут / Не з кім, не з чым» [6, с. 233].

Паэзія М. Танка – гэта паэзія дзівосных па сваім характары вобразна-метафарычных пераўтварэнняў і пабудов. Здаецца, на ўсе жыццёвыя працэсы і рэчы мастак-«крэатар» меў свой, самабытны погляд, ледзь не ў кожным яго вершы прысутнічае своеадметна-танкаўскі ракурс бачання аб'ектаў навакольнай рэчаіснасці. Т.Чабан, безумоўна, мела рацыю, калі ў кнізе «Крылы рамантыкі» пісала: «У паэзіі М.Танка адбываецца цудадзейная містыфікацыя, парадаксальнае пераўтварэнне свету, метафарычныя метамарфозы – ветру, вады, агню, каменя і іншых з'яў прыроды» [9, с. 99].

Канкрэтна-гістарычнае, праўдзівае і казкавае цесна паяднаны, узаемапераплецены ў творчасці паэта, залежаць адно ад другога і сувымяраюцца адно другім. Гэта той выпадак, калі, па словах А. Твардоўскага, «с доброй выдумкою рядом правда в целости жива»: «Сярод пісем розных адно атрымаў / Ад грушы старой у гародзе: / «Прыедзь, калі помніш смак дзічак маіх, / Мне споўніцца заўтра стагоддзе» / І вось я ў прэзідыуме ўжо сяджу / На нейкай калодзе з дрывотні. / На прызбе – кот, на шаламяні – гракі, / Ганчак прылёт ля падваротні. / І слухаю праз шапаценне лісця, / Праз звон-перазвон пчол напеўны / Праз гул год былых – са слязамі ў вачах – / Кантату ахрыплага пеўня» («Сярод пісем розных адно атрымаў...»).

Памятаецца, пры першым чытанні дадзенага верша душою завалодалі дзіўная прасветленасць і пачуццёвы ўзрух. Я верыў усяму гэтаму – і не верыў. Верыў таму, што вымаляваны тут свет быў маім, звыкла-знаёмым ад нараджэння. У ім нічога не ўзнікала раптоўна, знічэўку, а мела сваю прычынна-выніковую сувязь, абумоўленасць і заканамернасць. Тут канец аднаго з'яўляўся пачаткам другога, і наадварот. У ім я быў я. А да чаго іншага можа імкнуцца чалавечая асоба, як не да натуральна-вольнага пачування ў прасторы і часе...

Я ўсведамляў і бачыў тую састарэлую грушу, калоду і прызбу, выразна ўяўляў ката і ганчака «ля падваротні», чую «звон-перазвон пчол напеўны» і лагаднеў душою. Ад пранікнёна-ўсчуленага асэнсавання ўсё гэтае змештавае начынне, сапраўды, закіпала слязою.

Даволі часта працэсы і з'явы аб'ектыўнай рэчаіснасці, патрапляючы ў абсягі мастакоўскага свету М. Танка, гублялі абрысы свайго рэальна-жыццёвага аблічча. У многіх выпадках паэт адмаўляў, «адкідваў» рэальна-плочевае, практычнае, канкрэты звыклай жыццёвай логікі, эпаціруючы слауты «здоровы сэнс», сам ствараў казкавае, парадаксальнае, гратэскна-ўмоўнае. Дом, напрыклад, ён будаваў, прытрымліваючыся адваротнай паслядоўнасці: «Л пачынаю з мары, / З дыму над комінам, / З буслінага гнязда, / Якое прымацоўваю да страхі, / Страху кладу на латы, / Латы – на кроквы, / Яны асаджваю на плечы сцен, / І ў вокнах – яшчэ не зашклёных – / Стаўлю кветкі. / Некаторыя смяюцца. / Хоць – як не дзіва! – / Дом гэты выстаў / Пад громам навальніц» («Звычайна сур'ёзныя людзі...»).

Узнікае зусім натуральнае пытанне: з якой мэтай паэт ішоў на сцвярджэнне трансцэдэнтнай, алагічнай канцэпцыі ўладкавання жыцця? У чым сутнасць мастацкага эфекту дадзенага прыёму? І тут нельга не пагадзіцца з У. Калеснікам, які ў артыкуле «Выбар на ўсё жыццё» адзначаў: «Парадоксы і афарызмы Танка змяшчаюць агульную звышзадачу – супрацьпастаўляць ардынарнаму, практычнаму, зачастую карысліваму бяздушнаму бачанню свету бачанне чуйнае, гуманістычнае, адвечна прыярытэтнае, няхай яно і выглядае часам як дзівацтва і выдумкі Івана-прастака...» [2, с. 4]. Гэта своеасаблівы прыём аддалення ад аб'екта даследавання дзеля спасціжэння яго першаснай сутнасці, змештавага напаўнення, бо «сапраўды парадаксальнае, дысгарманічнае, дысананснае не ў

казцы, а ў сучасным цывілізаваным, машынізаваным, занадта рацыянальным жыцці» (Т. Чабан).

М.Танк факусаваў сваю ўвагу, здаецца, на ўсім багацці і шматстайнасці з'яў і працэсаў навакольнай рэчаіснасці, жыцця на зямлі, яго спаконвечных і хуткацечных праблемах і супярэчнасцях. Касмічнасць мыслення паэта, планетарны кантэкст бачання і асэнсавання той ці іншай праблемы дзівосным чынам сумяшчаюцца ў яго творах з пластыкай прадметнага аналізу, апеляцыйнай да шматлікіх і характарыстычных акалічнасных дэталаў. Падкрэсленая грамадзянска-патрыятычная заангажаванасць многіх вершаў, іх прамоўніцка-публіцыстычны пафас не толькі не адмаўляюць, а, наадварот, прадугледжваюць наяўнасць гэтак званай прыватнай канкрэтыкі рэчаў, глыбокае выяўленне складанага і супярэчлівага свету асобы чалавека, раскрыццё яе найтанчэйшых душэўных перажыванняў. Пры гэтым працэс засяроджанага роздуму М.Танка, спасціжэння важных метадалагічных ісцін, філасофска-аналітычная развага арыгінальна сінтэзуюцца з традыцыйнай для яго канстатацыйнай пералічэння, сцвярджэннем даўно вывераных ідэй і прынцыпаў, унутрана адмабілізаванай фармулёўкай пэўных вывадаў. Сілагічнае мысленне, аўталогія ацэнак і заключэнняў паэта хораша дапаўняюцца і адпалняюцца яркімі метафарычнымі карцінамі і накідамі, узорами падкрэсленага ўмоўна-асацыятыўнага пісьма. Унутрана сабраны, традыцыйны вершы ірганічна ўзаемадзейнічае ў яго з адкрыццямі мадэрнісцкага характару як у змесце, так і ў форме, пошукамі цікавых і арыгінальных спосабаў і прыёмаў версіфікацыі, смелым абнаўленнем паэтыкі. «Індывідуальны стыль М.Танка, – абгрунтавана падкрэслівае акадэмік У. Гніломедов у артыкуле «Я – сейбіт даўні», – адзін з самых магутных і яркіх у сучаснай паэзіі. Яго рэалізм адухоўлены ўзвышаным рамантызмам, філасофская думка аплоднена выразнай пластыкай, верлібр пасычаны – сацыяльна і псіхалагічна. Пра яго кнігі можна гаварыць, як пра значныя лірычныя паэмы, у якіх вершы – своеасаблівыя глаўкі – моцна звязаны паміж сабой адзіным светаадчуваннем, эмоцыяй, рытмам, стылем ...» [1, с. 72].

Літаратура

1. Гніломедов, В. «Я – сеятель давний» / В. Гніломедов // Коммунист Белоруссии. – 1987. – № 9.
2. Колесник, В. Выбор на всю жизнь / В. Колесник // Неман. – 1987. – № 9.
2. Лихачев, Д. Служение памяти / Д. Лихачев // Наш современник. 1983. – № 3.
3. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М.Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 4: Вершы (1964 – 1972). – 384 с.
4. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 5: Вершы (1972 – 1982). – 448 с.
5. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 6: Вершы (1983 – 1995). – 454 с.

6. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 10: Дзённікі (1960 – 1994). – 919 с.

7. Цыт. па матэрыялах, якія захоўваюцца ў аўтара.

8. Чабан, Т.К. Крылы рамантыкі: рамантычныя тэндэнцыі ў сучаснай беларускай літаратуры. / Т.К. Чабан. – Мінск : Навука і тэхніка, – 1987. – № 9.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ